

קבר לספרים

שער פתוח

רוני באר-מרקס, על חומות הנייר: עיתון הלבנון והאורתודוקסיה, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2017, 350 עמ'.

כל עיסוק מחודש בעיתון הלבנון מעורר בכותב שורות אלה, שמחה וסקרנות. הלבנון הוא שפתח לפני כחוקר את שערי עולמה של העיתונות העברית. אין דוגמה טובה ממנו לקוויה המנחים, לאופייה, למבניה ולבעייתיותה של עיתונות זו בתקופת הולדתה במתכונתה המודרנית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. העיתון נדד למן ייסודו ב-1863 בירושלים בתחנות בפרס ובמינץ עד שהגיע לקצה דרכו ב-1886 בלונדון. היה זה עיתון של איש אחד, אבי העיתונות העברית בארץ ישראל ומאבותיה של עיתונות זו בתפוצות, יחיאל בריל, גם אם בשנתו הראשונה בירושלים ליוו אותו עוד שני עורכים, יואל משה סלומון ומיכל הכהן, ואחר כך היה נתון לפרקים למרותם הרשמית של "מו"לים אחראים": עיתון אידאולוגי ומגויס תחילה להפצת דברה של ארץ ישראל בתפוצות, ואחר כך לעניינה של האורתודוקסיה היהודית באירופה, אך גם עיתון מחגש תוך כדי חיפושים בלתי פוסקים: במבנהו, בתכניו, בשפתו ובהשפעתו על התפתחות המקצוע העיתונאי ביהדות. ספרה המקורי והחשוב של רוני באר-מרקס הוא הרחבה של עבודת דוקטור שהתמקדה במערכת היחסים שנוצרה בין העיתון לאורתודוקסיה היהודית במזרח אירופה שאימצה אותו בתקופה מסוימת כביטאון. מהלך ההרחבה נועד לחזק את צירי המחקר, גם אם חשף כמה מחולשותיו.

ב"אחרית דבר" (עמ' 303) מצהירה המחברת כי במרכז הספר עומד "הניסיון להתחקות אחר תהליך התהוותה של החברה האורתודוקסית במזרח אירופה דרך הפריזמה שמעמיד לרשותנו כתב העת הלבנון". היא מציינת עוד כי ביקשה להוסיף בו נדבך למגמה החוקרת את ההוויה האורתודוקסית במזרח אירופה כתופעה ייחודית שהתפתחה בין הקנאות האולטרה-אורתודוקסית ההונגרית למתינות הנאו-

אורתודוקסית הגרמנית, באמצעות בחינת השיח שהתנהל מעל דפי העיתון, ושימש לה, לדבריה, מראה אך גם השפיע על עיצובה. מטלה זו מבוצעת בצורה משכנעת בדרך כלל. בד בכר היא מבקשת גם "לנתח את העיתון על כל מרכיביו" כדי להסיק כי שימש כלי חשוב לגיבוש התודעה החברתית ולעיצוב הזהות החברתית של קוראיו, אך גם "כמוסד חברתי" כריזמטי שהחזיק ב"עמדת הנהגה", "ארגון על מקומי וירטואלי" ואפשר למנהיגים מקומיים "לעבור מהנהגה מקומית מבוזרת להנהגה על קהילתית חזקה". כדי לעמוד במטלות אלה מבחינת השיטה ההיסטורית העבודה צריכה להציג, אפוא, את המפגש לאורך זמן בין סיפורו של העיתון שנולד בארץ ישראל ונדד למערב אירופה לזה של האורתודוקסיה במזרח היבשת ולשלב ככל האפשר מתודולוגיות של חקר ההיסטוריה, מדעי היהדות והתקשורת. הבעיה המתודולוגית המרכזית במחקר שלפנינו היא הגישה הכוללנית, הסינכרונית ולעתים האנכרוניסטית, שאינה מנסה לנתח את המפגש הזה בחלוקתו לתקופות ולשלבים בחיי העיתון והחברה הנחקרת. החלוקה לנושאים מתעלמת מממד הזמן וכוללת את התקופות באופן שמקל על הצגתן של השערות ועל אישושן לכאורה. לראיה – אף לא אחת מכותרות הפרקים וסעיפי המשנה אינה כוללת ציון של תקופה או של טווח שנים. הבעיה המתודולוגית הפרטנית היא היעדרו המוחלט כמעט של ניתוח הממד העיתונאי – המודל והפרקטיקה של הלבנון – מעבר לתפקידו כ"כלי" או כמעצב דעת קהל חברתי. מבנה העבודה כולל שני מבואות: מבוא ראשון על האורתודוקסיה במזרח אירופה ומבוא שני על "העיתונות היהודית כתופעה מודרנית", שעוסק בעיתונות היהודית במזרח אירופה. רק בפרק הבא, הראשון, נדונים הלבנון ועורכו. שני הפרקים הבאים, השני והשלישי, עוסקים בשתי הפנים שהמחברת מוצאת בעיתון הנחקר ותפקידו בחברה: מצד אחד הוא היה "כלי לביצור הדת ולגיבוש המחנה האורתודוקסי", ומצד שני – "סוכן של השכלה כללית ושל חינוך מודרני". הפרק הרביעי והאחרון בוחן את יחסה של האורתודוקסיה ללאומיות, שם מתרחקת עם הזמן זיקתו של בריל לקיבוץ הגלויות ולקידום יישוב ארץ ישראל

גם על תכניו. המחברת מזהה את משתתפיו המרכזיים של העיתון במחנה האורתודוקסי, ומציגה את עמדותיהם בכמה סוגיות מרכזיות, אך אינה דנה בתפקודם כעיתונאים פובליציסטים, למשל בסגנונם, כמו סגנונו האלים של הרב יוסף זכריה שטרן, שהביא את בריל להתנער בשלב מסוים מכתבתו... כללית, כדאי היה להרחיב מעט בהצגת גלריית הדמויות המסקרנות האלה שאינן כה מוכרות לקורא. פה ושם לא הושקע מאמץ מספיק בזיהוים של הכותבים הקורספונדנטים. למשל בעמוד 55 היא מספרת ש"גם סופר ירושלמי שהסתתר מאחורי הפסכרונים שנ"ה כתב בלבנון בעקבות פנייתו של המו"ל". שנ"ה היא חתימתו של יואל משה סלומון, שותפו של בריל לעריכת העיתון בירושלים. מידע כזה מוטב שלא יחמוק מן החוקר.

הדיון הקצר בצנזורה עוסק בכלל בעיתונים אחרים. חוסר ההיכרות המעמיקה עם עיתונים עבריים אחרים בני התקופה ועם מערכת העיתונות העברית, שניכר בעבודה, פוגע באפשרויות הניתוח ההשוואתי הנדרש. לא נעדר כאן גם הציווי האופנתי, בשעת כתיבת הספר, להתייחס לבנדיקט אדרסון ול"קהילות המדומיינות" שלו (עמ' 244), אך מה לעשות שהקהילה שבאר-מרקס מיטיבה לנתח ולהציג לקורא יש בה דווקא הרבה ממשות...

בשיטתה ההיסטורית אימצה המחברת, לדבריה, את הגישה הפוזיטיביסטית, המתבססת על האישים והאירועים הגדולים שעיצבו אותה (גם אם אין היא מגדירה אותה במפורש ונזקקת לציטוט ממש מישיקנסקי במחקרו על כתב עת סוציאליסטי פולני דווקא, שאומר כי "כדי להעריך את חשיבותו של כתב עת, עלינו לבחון בראש ובראשונה מי היו יוצריו, מה היה מעמדם הציבורי ומה היתה מידת השפעתם", ומסיקה כי מה שנכון לכתב עת זה "נכון בודאי גם בנוגע להלבנון..." (עמ' 49). תיאור פעולתם והבנת מניעיהם של האנשים שעושים את ההיסטוריה חיוניים לשיטה זו. אך לגבי בריל, למשל, אי אפשר להסתפק בניסיון לניתוח פסיכולוגי בסיסי של הדמות בלי לדון באישיותו העיתונאית שמתנגשת או משלימה את אישיותו הדתית, וביחסיו עם אישים אחרים שמרכיבים את הסיפור ההיסטורי (כפי שעשה א"ר מלאכי במחקרו על יחסיו של בריל עם יחיאל מיכל פינס). כך שהתוספות המבקשות להעניק ממד רב מערכתי לניתוח נראות קצת מלאכותיות משום שאינן מתחברות עם המתודולוגיה המקורית. "עמדת ההנהגה" שעליה ביקשה להצביע המחברת מתנגשת עם אישיותו העיתונאית העצמאית של בריל, וגם עם יחסו המסויג של רבים מראשי האורתודוקסים לעיתון כמוסד לגיטימי מוביל.

אך גם אם עבודה זו אינה מחדשת רבות על הלבנון כעיתון, חשיבותה רבה בהצגת הזירה שבה פעל. כוחה בתיאור התגבשותה ופעילותה במרחב קיומה של האורתודוקסיה היהודית שנקשרה בשמו ובפעולתו של העיתון. בכך היא מוסיפה נדבך חשוב ועשיר ללימוד החברה היהודית ושימושיה באמצעי התקשורת. לא נשאר אלא לקוות שבעקבות המאמץ והכישרון שהושקע בספר זה, והתוצר הראוי לכל שבח למרות הביקורת על כמה מהיבטיו, לא יחסו חוקרים נוספים להיכנס בשערי הלבנון ולמצוא בהם דברים מועילים בתחומם.

גדעון קוז

מעמדותיה המקובלות של האורתודוקסיה. אך ההתמקדות בתקופה אחת בחיי העיתון מקשה על המחברת לעקוב אחרי התפתחות זו, והיא הוסיפה סיכום כרונולוגי קצר.

התזה המרכזית שמציגה המחברת בספרה על העיתון היא שהלבנון שימש את החוגים האורתודוקסיים במזרח אירופה כ"גשר אל ההשכלה" (עמ' 223) באמצעות תמיכתו בחינוך מודרני ובהחדרת מידע שימושי ואידאות מן התרבות העולמית, אם באמצעות המדור הפוליטי (שאינו זוכה כאן לניתוח שיטתי, ותפקידו מתואר בציטוטים ממחקר של יעקב שביט על המגיד) או המודעות המסחריות. היא מביאה דוגמאות רבות ומשכנעות לתפקידו החינוכי והתרבותי ה"ממתן" של העיתון בסביבתו. חבל שהיא מוצאת לנכון, כנהוג לפעמים בעבודות דוקטור שמחבריהן נדרשים לנפנף בחידושיהם כדי לשכנע את חבר השופטים, להדגיש את ייחודם, כביכול, של טיעוניה באמצעות ביקורת על קודמיה למחקר. יש אפוא מקום בסקירה זו, בלי לפגוע בשבחים שלהם ראוי הספר, למנה אחת אפיים של ביקורת חוזרת. המחברת אמנם מכבדת אותי באזכור עבודתי על הלבנון בשורה אחת עם קודמי הגדולים ממני, שמואל לייב ציטרון ואליעזר רפאל מלאכי, אך זאת כדי לגייס את כולנו כאחד להבלטת מקוריות טיעוניה. בעמוד 156 היא אינה מהססת להכליל ולייחס דברים של איש לרעהו, כדי להכניס אותנו בסל אחד עם נציגים אחרים של "הקנאות המחקרית", שלא עסקה לרעתה אלא ב"קיצוניותו" של הלבנון. זו במידה רבה התפרצות לדלת פתוחה או לשעריו הפתוחים של הלבנון. במקרה של כותב שורות אלה נאחזה המחברת בפסקה באחד מספרי שבה אני מספר על התקוות שתלה העיתון המשכילי הכרמל בהלבנון כשאך יצא לאור בירושלים, והביע את תקוותו כי הלבנון יפיץ את "רוח ההשכלה" בארץ הקודש... אני מעיר שם כי הלבנון לא הזדהה מעולם עם תנועת ההשכלה. ואכן, אין לראות בתפקידו כ"סוכן תרבות כללית", הצטרפות אל התנועה שבה נלחם ושהיא נלחמה בו רוב ימיו... בריל עצמו מצא את המונח הנכון מבחינתו, שאותו אין המחברת מזכירה. כשהוא שינה בשנתו השישית של העיתון את המוטו של עיתונו מ"זה השער לה' צדיקים יבואו בו" ל"דרך אמונה בחרתי", הוא הסביר במאמר המערכת לקוראיו כי "האמונה הטהורה – היא לא תצרור את אחותה התבונה". מדובר, אפוא, ב"תבונה" שהיא "אחותה" של האמונה היהודית הצרופה ולא בהשכלה ה"זרה"... המחברת מרבה להשתמש בתיאור שימושי העיתון כ"בית מדרש וירטואלי", אך אינה מזכירה כלל דווקא את טיעונו של בריל במאמר מערכת זה, בשם קוראיו (וחלק מכותביו) הקוראים לו לרסן את הרבנים ש"הפקיעו" לכאורה את עיתונו כדי להפוך אותו ל"בית מדרש", תפקיד שלדעתם, ולדעתו, אין העיתון צריך למלא... למרות תפיסתה המגבילה את הדיסציפלינה של מדע התקשורת לבדיקת "תפוצה והפצה, מכירות ומימון, מבנה העיתון ומדוריו" (עמ' 11), המחברת פונה לבחון, בסופו של דבר, כמה משלביו של התהליך התקשורתי, אך אינה מחברת אותם לנושאים הנבדקים. אי ההתאמה הכרונולוגית מוסיפה לקושי זה. היא משקיעה מאמץ מחקרי ראוי לשבח באיתורם של סוכני העיתון ובדיון בנתוני התפוצה ובפיזור הגאוגרפי, אך לא תמיד היא מנצלת בדיקה זו, למשל, לחיזוק תיאורי יחסי העיתון עם קהלו או הלחצים והאילווצים הארגוניים שהשפיעו

ללמד בני יהודה קסת

משה פלאי, כוכבי יצחק: כתב-העת של ההשכלה באימפריה האוסטרו-הונגרית (1845–1873), ירושלים: מאגנס, 2016, 609 עמ'. 19 עמודים באנגלית.

זהו הספר השישי בסדרת המפתחות המוערים והמונוגרפיות לכתבי העת העבריים של ההשכלה שיצאו לאור מאמצע המאה התשע-עשרה ועד תחילת שנות השבעים שלה. המחבר אומר כי בכך מסתיים מפעלו המונומנטלי, כדי לפנות את הדרך לסוג אחר של חיפושים ממוחשבים שעליהם מקל כיום, בין היתר, המפעל הנמשך של סריקת כתבי העת בספרייה הלאומית בירושלים בהשתתפות ספריית אוניברסיטת תל-אביב. אך נראה שהחוקרים ימשיכו להשתמש בכלים שהעמיד לרשותם פרופסור פלאי ויתגעגעו למפעל זה, למידע ולאפשרויות המחקר שנתן להם ולכתבתו מאירת העיניים בנושאים אלה שתימשך, בוודאי, במפעלו המחקרי והספרותי. הכרך שלפנינו, כפי שכבר הורגלנו, הוא אוצר בלום של ידע וניתוח שמצדיק את הבחירה בגיבור האחרון בגלריה העשירה שיצר פלאי.

הפעם דן הספר בכתב העת כוכבי יצחק שיצא לאור בווינה במשך 28 שנים תמימות בעריכתו של מנדל שטרן, תופעה יוצאת דופן בקרב כתבי העת הספרותיים של ההשכלה. 37 חוברות יצאו לאור בין השנים 1845–1873. מבחינה אידאולוגית ייצג כתב העת את "ההשכלה המתונה" באימפריה האוסטרו-הונגרית ואת ערכיה. עם הכותבים בו נמנו הסופרים שמואל דוד לוצאטו, שלמה יהודה ראפפורט, יצחק שמואל ריגיו, אברהם בער גוטלובר ויהודה לייב גורדון; החוקרים יהודה דוקס, אייזיק הרש וייס, אהרן ילינק ואחרים. כמו כן פרסמו בו מאמרים רבנים ידועים כמו אליעזר הורוויץ מווינה או חיים יוסף פולאק ומלומדים, סופרים, רופאים ומרצים משכילים רבים אחרים. סופרים צעירים שהתפרסמו מאוחר יותר התחילו בראשית דרכם לכתוב ולפרסם בכוכבי יצחק. כתב העת עודד את היצירה העברית בכתיבה בלטינית ובמחקר במטרה "להועיל וללמד" משכילים צעירים ללכת "בנתיב ההגיון", בהבנת הספרות העברית וכדי לקדם את ידע השפה העברית ותחייתה מתוך הכרה במצעה של תנועת ההשכלה ובמחויבותה ליהדות המודרנית, שמאפייניה היו "אמת" ו"אמונה". הזנרים השונים בספרות היפה שבאו לידי ביטוי בכתב העת היו: סיפורים ושירים, משלים, מכתמים, סאטירות, חזיונות (מחזות), תיאורי מסע, תרגומי שירה ופרוזה משפות קלאסיות ואירופיות. כן נדפסו בו פרשנויות למקרא ולתלמוד, מאמרים על הלשון העברית, על ההיסטוריה היהודית, בנושאי המדע, במחקרי כתבי יד וההדרתם, ופובליציסטיקה בענייני השעה: ענייני החינוך היהודי וביקורת החינוך בחדרים, קידום ערכי ההשכלה בשאיפה לחנך להומניות, לפתיחות תרבותית לסביבה, דרישות למודרניזציה של היהדות, פרודוקטיביזציה, היענות לדרישות הזמן ועל הזכויות שהוענקו ליהודים. משתתפי כתב העת נלחמו באמונות טפלות, מתחו ביקורת על החסידות והחסידים והמשיכו במאבק לשינוי דמותו של הרב ותפקידו בקהילה.

כמו קודמיו, הספר מעמיד לרשות הקורא, בעזרת תוכנה שפותחה במיוחד, מפתחות ממוחשבים ומוערים המסודרים לפי שמות המחברים ולפי הנושאים, העניינים, הזנרים ועוד, המאפשרים גישה ישירה לרשימות ול"אינוונטר" של כל החומר הספרותי, ההגותי והמדעי. המפתחות מאפשרים לעיין בנחות ובאורח מקיף בנושאים המרכזיים של כתב העת. סידור כל הנושאים ומיונם מקל על הבחנה במהותו, בכמותו וכעת גם באיכותו של החומר שפורסם. רשימת הנושאים מעידה על היקף התעניינותם של סופרי ההשכלה והמחברים האחרים, על זיקתם לקידום ההשכלה באמצעות כתביהם וכן על מגמות העריכה של העורך ומחליפו לאחר פטירתו, בגיליון האחרון. לפני הקורא מצטיירת מדיניות עריכה פתוחה שנטתה לפרסם כמעט כל חומר שבא אל שולחנו. כרגיל בסדרה זו, הספר נפתח במונוגרפיה מקיפה העוסקת בכתב העת, בחומר שהתפרסם בו, בנושאים שנדונו בו ובתרומתו להשכלה ולחכמת ישראל. יש בה דיון בקשר שלו לכתבי העת הקודמים בפריודיקה של ההשכלה העברית, וברקע להמשך פריודיקה זו בהשכלת המרחב האוסטרו-הונגרי במחצית המאה התשע-עשרה. הערכת כתב העת, עורכו וסופריו המוצעת במפתחות מקנה תובנה על תרומתם לספרות ההשכלה, לחכמת ישראל ולמדעי היהדות. המחבר דן גם בנטייה האפיגונית של הספרות שבאה לידי ביטוי בכוכבי יצחק ובחשיבותה להבנת המנטליות של המשכילים שהטיפו לחידוש השפה העברית.

בשער כוכבי יצחק, אחרי כותרת המשנה "כולל פרי מחקר וילדי מליצה מחכמי הדור ומנעימי השיר בזמננו", הייתה גם הצהרה על ייעודו: "כוכבי יצחק כולל פרי מחקר וילדי מליצה מחכמי הדור ומנעימי השיר בזמננו להועיל וללמד בני יהודה קסת הסופר ולהדריכם בנתיב ההגיון, להביין דברי חכמים משליהם וחדותם, ולעורר קנאתם לשפת קודש, ונחתה קסת נחושה זרועותם, לאמת ולאמונה ולהרים קרנה כמקדם". העורך שטרן הנהיג שיטה חדשה בכותרות המאמרים והשירים ובשמות המשתתפים: אלה ניתנו בגרמנית והעורך הוסיף את עיסוקו של המחבר - רב, מורה, מחנך (וכדומה) ואת מקום מושבו או מוצאו. רק לעתים ניתנו שמות המחברים בעברית ליד חתימת שם המחבר. לדעתו של פלאי, השימוש בגרמנית בכותרות היה "החלטה אדיטוריאלי נועזת" שנועדה לפנות אל קהל קוראים רחב יותר. כן נדפסו כמה מאמרים בגרמנית ואף הערות העורך ניתנו לפעמים בגרמנית. עם זאת, ביקורת הספרות העברית של התקופה לא נטתה חסר, בלשון המעטה, לכוכבי יצחק, למרות או אולי מפני שהיה "תופעה" בקרב כתבי העת הספרותיים של ההשכלה. מבקרים כמו אברהם יעקב פפירנא והמשורר אברהם בר גוטלובר (שפרסם בכוכבי יצחק) מתחו ביקורת על איכותו הספרותית הירודה, לדעתם. במיוחד יצא קצפם על תופעת "שירי הלפקי"ם, שירים שבהם חשבון האותיות של כל חרוז מעלה בגימטריה את השנה שבה נכתב השיר... כתבו נגד שטרן ואחרים, "שלא נחה עליהם מעולם רוח השיר, ויתאמצו לחפא בקושי מלאכת הלפקי"ם את חסרון ידיעתם וקפיון כחס בחכמת השירה", טען קובנר במחברתו המפורסמת "קנקן חדש מלא ישן" (1867). האשמותיו של עורך השחר פרץ סמולנסקין במאמרו "עט לטעת" (נדפס גם בספר מאמרים, ח"ב, ירושלים תרפ"ה, עמ' 159–161), חורגות מביקורת

שהעניק לי טיפ טכני הידוע כשיטת 'רויטרס', שגרם לי להבין עד כמה חשובה הטכניקה בתחום זה. וזו השיטה: בהודעה לעיתונות חשוב שלכל פסקה יהיה ערך חדשתי עצמאי, וכך עורך לילה עיף ומתוח המתלבט כיצד למלא שטח קטן שנותר ריק בעמודי החדשות, יכול לדלות פסקה אחת או שתיים מן ההודעה ולמקם אותה במקום נחשק מבחינתו של היחצ"ן והלקוח. טיפ זה שיפר משמעותית את ביצועי כדובר וכך הפנמתי את חשיבותה של הטכניקה. באותה תקופה לא נלמד תחום יחסי הציבור באקדמיה בארץ והעיתונות הכלכלית כלל לא התייחסה לנושא. אף שלא נוח לציין זאת, גם היום חלק מחברות יחסי הציבור בארץ רחוקות עדיין מהרמה הגבוהה של המקצוע בעולם המערבי. הכללת יחסי ציבור בתכנית הלימודים בבתי ספר לתקשורת באקדמיה הייתה צעד חשוב, אך אין עדיין בארץ גורם אקדמי המעניק תואר ראשון בענף זה כמקובל בעולם המערבי.

את כפפת הטכניקה הרימו שני חוקרים אקדמיים, אשר לכל אחד מהם ניסיון מעשי עשיר ועתיר שנים. פרופ' יחיאל לימור, שניהל את בית הספר לתקשורת במכללה האקדמית ספיר, ובעברו היה עיתונאי מוביל במעריב והעורך הראשי של המגזין את, וד"ר ברוך לשם, מרצה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר ובמכללת הרסה, שבעבר שימש כדובר משטרת ישראל, כתבו את הספר איך להפוך צפרדע לנסיך. הספר קל לניווט, וכל קורא יכול לשלוף בקלות יחסית את הטיפים בקטגוריות שהן חלק משמעותי מתרומתו המקצועית ללקוחותיו. הטיפ שמשך את תשומת לבי הוא הראשון בספר: "אם אתה צריך להנחות את חברת יחסי הציבור שלך מה לעשות, פירוש הדבר שהיא עושה, ובמחיר יותר גבוה, את מה שהיה יכול לעשות עובד שכיר". טיפ זה הוא אולי המשמעותי ביותר לכל חברת יחסי ציבור, שכן כל יחצ"ן צריך לחשוב בכל זמן נתון צעד אחד קדימה לפני הלקוח שלו. טיפ נוסף קובע שיהצ"ן צריך לחשוב כמו עיתונאי, עורך, בלוגר או מנהל תוכן, מה שתואם כלל בסיסי בשיווק שעיקרו זיהוי הצרכים של קהל היעד. כאן יכול היחצ"ן ללכת צעד נוסף ולזהות את הצרכים של המשתמש הסופי, הוא הצרכן שלמענו פועלת כל המערכת. טיפ נוסף המייצג את המהפכה שעבר ענף יחסי הציבור הוא יוזמה בלתי פוסקת שנדרשת מהיחצ"ן, כמו לדוגמה סיוע ללקוח בשרדוג האסטרטגיה השיווקית שלו במשותף. מחברי הספר מדגישים בצדק את הקו המפריד בין אסטרטגיה לטקטיקה, לדעתם טקטיקה נכונה מחייבת תכנון מוקדם, מדוקדק וזהיר שאפשר לשנות אותו ולא לתר עליו בהתאם לנסיבות המשתנות, בתנאי שברקע תהיה לגנר עיניהם האסטרטגיה כמנטורית-על השומרת ומפקחת על הטקטיקה להגיע ליעדים שנקבעו.

יתרונן הבולט של הספר הוא במגוון הנושאים והטיפים שמוצעים בו ליחצ"נים, למנהלי מותגים ולמנכ"לים של חברות. יתרון משמעותי נוסף הוא הארגון הידירתי של הקטגוריות והשפה הקולחת המאפשרת התמצאות מהירה בטיפים הרלוונטיים לקורא. כל אלה הופכים את הספר לחלק בלתי נפרד מהשולחן המשרדי לשימוש זמין בכל בעיה ושאלה שצצות בתהליך העבודה ביחסי הציבור.

שמחה סיגן

הספרות ומאשימות את שטרן ודומיו בשחיתות, בפרסום תמורת תשלום. "כמעט כל אלה אשר שלחו כסף על השחר התנו בתנאי קודם למעשה כי אקבל מהם מאמרים ושירים". וכאשר דחה אותם, "אז היה מענה כולם: בידי כמה וכמה מכתבים מראשי משוררי זמננו לעטערים [עורך הצפירה של ז'ולקווא] ומבר"י שטערן" (שם, עמ' 159). אגב, סמולנסקין סיפר כי מאמר שדחה בנסיבות אלה הופיע כעבור שבוע בהמגיד. הוא גם לעג לרמת ידיעותיו של העורך בשירה העברית בת זמנו. כך, למשל, אפשר להדפיס את שירו של אד"ם הכהן לכנוון "החמלה", תחת שם של אדם אחר שהתיימר להיות המחבר... למרות הביקורת השלילית מצא המבקר ראובן פאהן נקודות מכריעות לזכותם של מנדל שטרן וכוכבי יצחק (ראובן פאהן, "פרקי השכלה", כתבי ראובן פאהן, כ, סטניסלבוב, 1937, עמ' 223-232): "זה היה מפעלו של יחיד בעל מרץ ומלא אהבה לשלום העברית, מפעל מנדל שטרן... בכח אותה האהבה הכנה לישראל וקניני רוחו, יצא במסירת כחותיו וניצח, יצר מרכז להשכלה העברית ואסף סביבו את מחנה המשכילים. במאספו השתקפה בבואת הספרות של תקופתו" (שם, עמ' 224).

גדעון קוץ

"טיפים" אקדמיים ליחצ"ן משודרג

יחיאל לימור וברוך לשם, איך להפוך צפרדע לנסיך?: 1,000 טיפים (ויותר) ביחסי ציבור, ראשון לציון, ידיעות אחרונות, 2017, 319 עמ'.

איך להפוך צפרדע לנסיך? הוא ספר חדש המציע טכניקות מעשיות לעוסקים ביחסי ציבור. גם האדם המוכשר ביותר שמגיע להישגים מרשימים בהתבססו על אינטואיציות מגלה יום אחד כי לטכניקה, שהיא הידע המצטבר מניסיונם של מאות, אלפי ואף מיליוני אנשים, יש ערך מוסף שווה ערך לאינטואיציות שלו. החיבור בין כישורו לטכניקה יוצר סינרגיה מתגמלת העונה על ההגדרה שסך כל החלקים גדול מהשלם. בנעורינו פעלנו בעיקר כיד הכישרון הטבעי, אם במשחק כדורגל, בכתיבת סיפור, בהרצאה לפני אנשים, או בכל תחום אחר שבחרנו לעסוק בו. כאשר מישהו הציע לנו להשקיע זמן ואולי גם כסף בלימוד הטכניקה לא תמיד ראינו זאת בעין יפה. היינו בטוחים שהכישרון שלנו יביא אותנו רחוק יותר מכל טכניקה שתאוריטקן פיתח. הספורט לענפיו הוא התחום שבולטת בו במיוחד תרומתה של הטכניקה ששילובה ביכולות הטבעיות של הספורטאי מביא אותו להישגים טובים יותר בכל שנה. קשה לתאר הישגים בענף הטניס ללא הדרכה מקצועית המבוססת על ניטור משחקים באמצעות מחשב, ניתוח הביצועים במתודה פיזיקלית והטמעת המסקנות בדפוס המשחק של השחקן.

בשנות השישים והשבעים עסקתי כ-14 שנה ביחסי ציבור כדובר הסוכנות היהודית וכסמנכ"ל הסברה שלה. כיום, במבט לאחור, ברור לי שפעלתי בעיקר על פי אינטואיציות ושיטת ניסוי וטעייה. אך פעם, בעת נסיעה שלי לחו"ל פגשתי מנהל חברת יחסי ציבור אמריקנית